
РОЗДІЛ I. ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА; ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ ВЧЕНЬ

УДК 340.115

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2022.02.1>

ПРИРОДНИЙ ТИП РОЗУМІННЯ ПРАВА ЯК ПІДҐРУНТЯ ДІЯЛЬНІСНОЇ ТЕОРІЇ ПРАВознавства

Білозьоров Є.В.,

кандидат юридичних наук, доцент,
заступник директора навчально-наукового інституту № 2
Національної академії внутрішніх справ,
<https://orcid.org/0000-0002-7824-6786>

Білозьоров Є.В. Природний тип розуміння права як підґрунтя діяльнійсної теорії правознавства.

Стаття присвячена висвітленню окремих положень школи природного права, які вказують на її зв'язок із діяльнійсним підходом у правознавстві та є основою для гносеології правових явищ і процесів засобами діяльнійсної теорії. Акцентується увага на важливості дослідження «сумісності» різних типів розуміння права, аспектів їх взаємодії та можливих колізій. Як фактор недостатньої дослідженості проблематики вказується нерозробленість теорії діяльнійсності як складової правознавства. Метою статті є висвітлення можливих аспектів взаємозв'язку теорії діяльнійсності як складової правознавства та школи природного права.

Методологійними положеннями, що визначають зміст дослідження стали наступні: термін «природне розуміння права» (природний тип розуміння права; природна школа права) – це не єдина цілісна теорія, а ціла низка концепцій, пов'язаних між собою сутнійсним сприйняттям права не як прескриптивного тексту, у якому відображена воля органів державної влади, а як такого регулятора суспільних відносин, що відповідає вимогам справедливості; засноване на людській діяльнійсності розглядається як система знань, що дозволяє інтерпретувати правові явища і процеси, виходячи зі зв'язку права та людської діяльнійсності, яка, з одного боку, є фактором формування та розвитку права, з іншого право є засобом впорядкування людської діяльнійсності (діяльнійсна теорія правознавства може бути засобом інтерпретації правових явищ як явищ динамічних).

Описуються окремі положення вчень про право таких мислителів як І. Кант, Б. Леоні, Л. Фуллер, Р. Алексі, Р. Дворкін.

Резюмується, що описані концепції права різних правників, що відображають аксіологійну, сутнійсну характеристику природного типу розуміння права (йдеться про моральнійсний аспект права, неможливість існування аморального права, людській гідність як підґрунтя права тощо) засобом «формалізацій» права переважно вказують діяльнійсність правників, зокрема, суддів. Правнича діяльнійсність є чинником набуття правом «офіційного» характеру. Наведені характеристики вказують і на той можливий аспект використання положень теорії діяльнійсності як складової правознавства, яким є правнича діяльнійсність.

Ключові слова: діяльнійсний підхід, категорійний імператив, право, природна школа права, процедурне природне право, «третя теорія», юридична аргументація.

Bilozorov Ye.V. Natural Type of Law Understanding as Jurisprudence Activity Based Theory Basis.

The article is devoted to the the natural law school certain provisions coverage indicating its connection with the activity based approach in jurisprudence and is the basis for the legal phenomena and processes epistemology by means of activity based theory. Attention is paid to the importance of researching the "compatibility" of law understanding various types, aspects of their interaction and possible conflicts. The undeveloped theory of activity as a jurisprudence component is indicated as a factor of insufficient research of the problems. The aim of the article is to cover possible aspects of interconnection between the activity based theory as a jurisprudence component and the school of natural law.

The methodological provisions determining the content of the study were as follows: the term "natural understanding of law" (natural type of law understanding; natural school of law) –it is not a

single holistic theory, but a number of concepts related to the essential perception of law not as a prescriptive text, reflecting the will of public authorities, but as such a public relations regulator that meets the requirements of justice; is based on human rights, has a close connection with morality; activity based theory is considered as a system of knowledge that allows to interpret legal phenomena and processes based on the relationship of law and human activity, which, on the one hand, is a factor in the formation and development of law, and, on the other hand, law is a means of regulating human activity (jurisprudence activity based theory can be a means of interpreting legal phenomena as dynamic phenomena). The social nature of law stipulates the variability of law that should correspond to the relations governed by legal norms. Jurisprudence activity based theory allows to find out the origin, and functioning of legal phenomena and trends in their development.

Some provisions of the doctrines of law of such thinkers as I. Kant, B. Leoni, L. Fuller, R. Alexi, and R. Dworkin are described.

It is concluded that the described concepts of law of different lawyers, reflecting the axiological, essential characteristics of the natural type of law understanding (it is about the moral aspect of law, the impossibility of immoral law existence, human dignity as the basis of law, etc.). Lawyers' activity, the activity of judges, particularly, is indicated as the means of "formalization" of law. Legal activity is a factor in the acquisition of the "official" nature by law. The characteristics given above indicate the possible aspect of using the activity based theory provisions as a jurisprudence component, by which the legal activity is.

Key words: activity based approach, categorical imperative, law, natural school of law, procedural natural law, "third theory", legal argumentation.

Постановка проблеми. Після здобуття Україною незалежності у 1991 році постало питання визначення концептуальних засад організації та функціонування національної системи права, яка тривалий час перебувала під значним впливом радянського (не)права. Вектор розвитку вітчизняного права був закріплений у 1996 році у прийнятій Конституції України і, як вказує аналіз тексту цього акту реалізації народом своєї установчої функції, був спрямований на відхід від юридичного нормативізму й імплементацію положень природно-правової школи. Так, відповідно до приписів, закріплених у ст. 3 Основного закону людина була визначена як основна цінність (не держава, не органи публічної влади, не шлях на побудову кращого майбутнього тощо, а саме людина, з її правами і свободами); а згідно з ч.1 ст. 8 – було визнано дію принципу верховенства права [1], який є несумісний з превалюванням юридичного

позитивізму (точніше зміст цього принципу, який в нього вкладено західною правовою культурою, в межах якої він і був сформульований та імplementований в правове життя).

Водночас, до правознавства було залучено положення й інших типів розуміння права, які, однак, уже не пов'язують право суто з діяльністю органів публічної влади. У першу чергу, слід згадати соціологічну школу права, відповідно до якого право сприймається як правопорядок, як результат діяльності суспільства, зокрема, правників (у цьому контексті варто згадати прийняття у 2006 році Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» [2]). Не можна не відзначити і теорії комунікативного права.

Протягом останніх років у вітчизняній правничій науці висловлюються тези про доцільність залучення як гносеологічного інструментарію правових явищ діяльнісного підходу (теорії діяльності), яка може стати фактором подолання юридичного догматизму у вітчизняному правознавстві, посилить ефективність правового регулювання.

Виходячи з означеного, виникає необхідність пізнання «сумісності» різних типів розуміння права, аспекти їх взаємодії та можливих колізій. У тому числі це положення стосується й тих теорій, які залучаються у правничу сферу (наприклад, економічна теорія права, юридична лінгвістика та ін.), зокрема і теорії діяльності.

Стан опрацювання цієї проблематики на сьогодні є доволі низьким. Означена проблематика не стала предметом комплексного дослідження. Одним із факторів цього, на нашу думку, є недостатня дослідженість самої теорії діяльності як складової правознавства, на відміну від природного типу розуміння права.

Серед вітчизняних правників, які займалися проблематикою з'ясування змісту природного типу розуміння права, слід згадати В. Боняк, С. Головатого, Д. Гудиму, С. Гусарева, В. Завгороднього, М. Козюбру, А. Кучука, О. Мінченко, Л. Наливайко, О. Орлову, М. Пендюру, С. Погребняка, П. Рабіновича, І. Сердюка, Д. Тихомирова, О. Тихомирова, С. Хилюк, О. Ярмиша та ін.

Багато з вказаних вчених аналізують роботи Р. Дворкіна, Л. Фуллера, І. Канта, Г. Радбруха та ін., які значною мірою вплинули на становлення та розвиток школи природного права.

Водночас, окремо варто згадати монографічне дослідження А. Кучука «Основи теорії правового поліцентризму», в якому вчений досліджує зміст основних концепцій розуміння права, акцентує увагу на позитивних та негативних аспектах цих концепцій (концепції права в ідеалістичній епістемології та концепції права в емпіричній епістемології) [3] та основні висновки якого взяті нами за основу нашого дослідження.

Загалом варто погодитись з М. Козюброю відносно того, що «доктрина природного права, як й інші концепції праворозуміння, не позбавлена вад (невизначеності, зокрема відсутності чітких критеріїв відмежування правового від неправового; абсолютизації ідеальних аспектів права та недооцінки його реального виміру, що надає доктрині очевидно оціночного характеру і, як наслідок, знижує можливості права виступати у ролі загальнообов'язкового нормативного стандарту поведінки, тощо) здобутки доктрини все ж перевершують її вади» [4, с. 39].

Однак, черговий раз слід наголосити на відсутності робіт, в яких висвітлюється проблематика взаємодії, можливих аспектів запозичення між природною школою права та діяльним підходом як складовим правознавства.

Метою статті є висвітлення можливих аспектів взаємозв'язку теорії діяльності як складової правознавства та школи природного права.

Виклад основного матеріалу. Складний характер обраного предмету дослідження обумовлює необхідність відзначення певних методологічних положень, що визначають результати цієї розвідки.

Так, *по-перше*, термін «природне розуміння права» (природний тип розуміння права; природна школа права) – це не єдина цілісна теорія, а ціла низка концепцій, пов'язаних між собою сутнісним сприйняттям права не як прескриптивного тексту, в якому відображена воля органів державної влади, а як такого регулятора суспільних відносин, що відповідає вимогам справедливості; засноване на людських правах, має тісний зв'язок із мораллю. Підґрунтям права теорій природного права можуть бути: 1) буття трансцендентних ідей, божественного порядку буття (неотомізм, неопротестантизм); 2) об'єктивного буття ідеї, духу, ейдосів, ідеальних цінностей (неогегельянство, Мюнхенська школа феноменології, «матеріальна ціннісна етика»); 3) реалізованого в соціальному бутті апріорного належного (неокантіанство); 4) буття свідомості (екзистенціалізм, екзистенційно-феноменологічна герменевтика); 5) ірраціоналістичних основ природи людини (інтуїтивізм, філософська антропологія) [5, с. 208].

По-друге, ми розглядаємо теорію діяльності як таку систему знань, що дозволяє інтерпретувати правові явища і процеси, виходячи з зв'язку права та людської діяльності, яка, з одного боку, є фактором формування та розвитку права, з іншого, право є засобом впорядкування людської діяльності. Діяльнісна теорія правознавства може бути засобом інтерпретації правових явищ як явищ динамічних. Соціальна природа права обумовлює змінюваність права, яке має відповідати тим відносинам, що регулюються правовими нормами. Діяльнісна теорія правознавства дозволяє

з'ясувати виникнення, функціонування правових явищ та тенденції їх розвитку.

Виходячи з означеного, ми акцентуємо увагу на тих положеннях, що складають основу природного розуміння права та виокремлюємо ті з них, що складають підґрунтя для діяльної теорії правознавства.

Ведучи мову про природну школу права не можна не згадати класичну німецьку філософію та її представника – Іммануїла Канта, який відомий усім правникам, зокрема, через формулювання категоричного імперативу. «Учиняй так, щоб максима твоєї волі могла бути основою загального закону» [6, с. 409] – так звучить один із варіантів категоричного імперативу. Це положення, цей «наказ» зобов'язує членів суспільства бути моральними; відноситись до інших осіб як до мети; бачити в іншій людині цінність, а не засіб; поважати права і свободи людини, не посягати на них. Дотримання цього імперативу дозволяє досягти в суспільстві правопорядку, позбавившись хаосу та свавілля, безправ'я.

Необхідно зазначити, що це положення має пряме відношення до діяльної теорії. Людина як активний учасник життя соціуму має зважати на наслідки своєї діяльності, передбачати можливі варіанти поведінки інших осіб, що і дозволить задовольнити власні інтереси. При цьому кожен має зважати на те, що його діяльність оцінюється іншими та обумовлює, у свою чергу, відповідну реакцію, а тому поведінка особи має бути свого роду зразком для інших учасників соціальної взаємодії. Відтак, діяльність людини може бути ефективною лише за умови реалізації вимог категоричного імперативу, що і поєднує означене положення природно-правового типу розуміння права та діяльну теорію.

Категоричний імператив (як складова школи природного розуміння права) передбачає і вимогу, як ми раніше вказали, визнання гідності іншої особи, яка (людина) має сприйматися суто як мета, а не засіб. Означене положення обумовлює стан рівності, як він сприймається в царині права: «Всі люди народжуються вільними і рівними у своїй гідності та правах. Вони наділені розумом і совістю і повинні діяти у відношенні один до одного в дусі братерства» [7]. Це положення Загальної декларації прав людини є основою правової системи демократичних держав. Воно ж є основою будь-якої діяльності в цивілізованому суспільстві.

Окрім цього не можна не згадати і ще одне з формулювань категоричного імперативу: «Воля, відповідно, повинна бути не просто підпорядкована закону, а підпорядкована йому так, щоб вона розглядалася так само, як самій собі законодавча і саме лише тому як підпорядкована закону (творцем якою вона може вважати саму себе)» [8, с. 273]. Мабуть, важко заперечити факт взає-

мозв'язку діяльності людини з її волевиявленням. Без волі не буде діяльності, а категоричний імператив відзначає характерну особливість цієї волі.

Важливий внесок у розвиток природного розуміння права зробив також італійський правник Бруно Леоні. Згадаємо, що у дослідженні, присвяченому висвітленню свободи та закону означений мислитель, проаналізувавши виникнення права з часів давньоримської держави, обґрунтував висновок про те, що надмірне законодавство не дозволяє досягти стану правовладдя. При цьому право не є сукупністю нормативно-правових актів. Воно являє собою процес постійного відкриття, «відшукування» (це положення відображає динамічність процесу функціонування права; а саме діяльнісний підхід дозволяє всебічно аналізувати динамічні процеси), що здійснюється через діяльність юристів, у першу чергу суддів (що знову таки актуалізує потенційні гносеологічні можливості пояснення правових явищ і процесів засобами діяльнісної теорії правознавства) [9].

У контексті предмету нашого дослідження не можна не згадати і про вчення Л. фон Фуллера (відзначимо, що сформульовану ним теорію він йменував процедурним природним правом). Сама авторська назва теорії вказує на сприйняття права як явища динамічного та такого, що пов'язане з діяльністю певних суб'єктів. У цьому ж аспекті не можна не відзначити і обґрунтовані професором Гарвардського університету вісім способів бути неспроможним законотворцем [10].

Доцільно звернути увагу на те, що Л. фон Фуллер відзначає важливість правоінтерпретаційної діяльності, завдяки якій проявляється право. Саме через тлумачення юридичних норм вони набувають свого змісту. При цьому важливим є саме сутнісний аспект тлумачення. Показовим у цьому випадку є наведений автором приклад розуміння юридичного положення про заборону транспортним засобам в'їжджати на територію парку. «Правильна інтерпретація цього нормативно-правового акту буде залежати від того, який зміст вкладають у термін «парк» звичаї і традиції певного соціуму» [11, с. 68].

Не можна оминати увагою і вчення про право німецького професора Роберта Алексі. У праці, присвяченій юридичній аргументації – *Theory of Legal Argumentation* – він обґрунтовує значимість для пізнання права юридичної аргументації, теорії правничого дискурсу [12]. Саме цей аспект вчення Р. Алексі пов'язує теорію діяльності та методологічного інструментарію гносеології правових явищ і процесів. Філософія права Р. Алексі постає як цілісна система, яка послідовно розгортається у трьох складових філософсько-правової системи видатного німецького вченого: теорії юридичної аргументації, теорії конституційних прав і неопозитивістській концепції права» [13, с. 96].

Окремо слід згадати і про теорію права Рональда Дворкіна – «інтерпретаційну» теорію права або «третю теорію» (третья – тому що вона, на думку автора, не відноситься ні до природного права, ні до юридичного позитивізму [14, с. 4-5]). Правник наголошує, що судді не повинні суто технічно вирішувати юридичний конфлікт, співставивши обставини конкретної справи з юридичними нормами, викладеними у законодавстві; значну роль відіграє юридична інтерпретація, відповідно інтерпретаційна діяльність є важливою у процесі функціонування права. На особливу згадку заслуговує і теза правника про моральне прочитання суддями текстів законодавства, зокрема суддями Верховного Суду Сполучених Штатів Америки тексту Конституції [15]

Висновки. Таким чином, описані концепції права різних правників, що відображають аксіологічну, сутнісну характеристику природного типу розуміння права (йдеться про моральний аспект права, неможливість існування аморального права, людську гідність як підґрунтя права тощо) засобом «формалізації» права переважно вказують діяльність правників, зокрема, суддів. Правнича діяльність є чинником набуття правом «офіційного» характеру.

Наведені характеристики вказують і на той можливий аспект використання положень теорії діяльності як складової правознавства, яким є правнича діяльність.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Конституція України від 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30.
2. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини. Закон України від 23 лютого 2006 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2006. № 30. Ст.260.
3. Кучук А. М. Основи теорії правового поліцентризму : монограф. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ; Ліра ЛТД, 2017. 312 с.
4. Козюбра М. І. Доктрина природного права: через історичні злети й падіння до визнання основою найважливіших досягнень сучасної правової теорії та практики. *Право України*. 2021. № 1. С. 12-42.
5. Кучук А. М. Феномен правового поліцентризму: загальнотеоретичний і методологічний аспекти: дис. д-ра юрид.наук: 12.00.01. Дніпро, 2017. 435 с.
6. Кант И. Критика практического разума : в 8 т. М. : Наука, 1994. Т. 4. 890 с.
7. Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 р. *Офіційний вісник України*. 2008. № 93. Ст. 3103.
8. Кант И. Критика практического разума : в 6 т. М. : Мысль, 1965. Т. 4. Ч. 1. 544 с.
9. Леони Б. Свобода и закон / Пер. с англ. В. Кошкина. М. : ИРИСЭН, 2008. 308 с.

10. Фуллер Лон Л. Мораль права / Пер. з англ. Н. Комарова. Київ : Сфера, 1999. 232 с.
11. Фуллер Лон Л. Анатомія права / Пер. з англ. Н. Комарова. Київ : Сфера, 1999. 144 с.
12. Alexy R. A Theory of Legal Argumentation. Oxford : Clarendon Press, 1989. 323 p.
13. Максимов С. І. Філософія права Роберта Алексі. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. 2016. № 1 (28). С. 89-97.
14. Mackie J. The Third Theory. *Philosophy & Public Affairs*. 1977. Vol. 7. No. 1. P. 3-16.
15. Dworkin R. Taking Rights Seriously. Cambridge, MA : Harvard University Press, 1977. P. XV. 293 p.